

Резюме

Клещенко Н. А. Унификация юридической терминологии как шаг к упорядочению законодательства.

Статья посвящена исследованию роли унификации юридической терминологии при составлении законодательства. Обращается внимание на то, что юридический термин является основой нормативно-правового акта, и таким образом его унификация служит первым шагом для дальнейшей унификации всего национального законодательства.

Ключевые слова: юридическая терминология, правотворческая деятельность, унификация, нормативно-правовой акт.

Summary

Kleshchenko N. Unification of legal terminology as a step to streamline legislation.

The article is devoted to the study of the role of unification of legal terminology when streamlining the legislation. Attention is drawn to the fact that the legal term is the basis of a legal act, and thus its unification serves as the first step for the further unification of all national legislation.

Key words: legal terminology, law-making activity, unification, normative-legal act.

УДК 340.15

М. С. ПИРТКО

Михайло Сергійович Пиртко, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

ХАРАКТЕРНІ РИСИ РОЗВИТКУ АВСТРІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (XVII–XVIII СТ.)

У сучасних умовах розвитку України як суверенної, демократичної, правової й соціальної держави важливим є подальша демократизація її політичної системи та входження у європейську спільноту. У зв'язку з цим велике значення має дослідження і узагальнення історичного досвіду інтеграційних процесів, що відбувалися в державотворенні насамперед європейських країн. Значну наукову цінність, пізнавальне і практичне значення має вивчення історичного державотворчого досвіду становлення і розвитку Республіки Австрія. Такий досвід для державотворчого процесу в Україні є надзвичайно корисним і важливим, оскільки має першорядне значення для аналізу західноєвропейської державності загалом, тенденції її розвитку, соціально-політичної систем, західної демократії, інститутів прав і свобод людини тощо.

У XVII–XVIII ст. відбувався подальший розвиток австрійської державності. Уособленням ефективного управління Австрійської держави на початку XVIII ст. вважався принц Євгеній Савойський (1663–1736), князь Савойї, а пізніше П'ємонту. Рід Савойських упродовж XVI–XVII ст. вів боротьбу за збереження свого впливу в регіоні, лавіруючи поміж французькими Бурбонами й австрійськими Габсбургами. Саме тим і варто пояснювати перехід на службу австрійського імператорського дому. Він увійшов в історію не тільки як видатний полководець, а й як мислячий політик, лояльний до імператорського двору. Принц вважав себе зобов'язаним імператорові й австрійському дворові, користувався довірою станів. Євгенію Савойському довіряли усі імператори – від Леопольда I до Карла VI. Після його смерті в монархії Габсбургів тривалий час не було полководця рівня принцу Євгенієві¹.

Якщо всередині держави так і не вдалося цілком подолати внутрішню дезінтеграцію й зміцнити імперію, то на міжнародній арені Австрія укріпила свої позиції. Тогочасне гасло держави «*Austriae est imperatura orbi universe*» – «Австрії дано керувати світом» відповідало устремлінням імператорського двору². Упродовж 1620–1720-х рр. за імперією Габсбургів закріпилася роль великої держави, котра спершу протистояла протестантській Реформації, а потім турецькій експансії. Як вважає більшість дослідників, особливо підняла авторитет дому Габсбургів героїчна оборона Відня у 1683 р., коли у спілці з польським військом та українськими козаками вдалося зупинити просування Османської імперії на європейський континент³. Тому другу половину XVII–XVIII ст. нерідко називають «героїчною епохою» Австрії, беручи до уваги передусім військові успіхи принца Євгенія Савойського. Втім, частина дослідників таки схильна піддавати сумніву історико-правову концепцію, згідно з якою Австрія (як конгломерат слабо централізованих регіонів) набула неповторної ідентичності в результаті воєн з Туреччиною⁴.

Після Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.) і до середини XVIII ст. австрійські Габсбурги брали участь у постійних війнах з Францією і Туреччиною та досягли zenіту свого піднесення на міжнародній арені. Так, під час військового протистояння з турками австрійські війська зайняли Трансильванію, котра перебувала у васальній залежності від Османської імперії. За Карловицьким мирним договором 1699 р. Трансильванія, в якій поряд із румунським населенням проживали угорці та німці, була включена до складу імперії Габсбургів як окреме князівство з власним внутрішнім управлінням та особливим представництвом при установах імператорського двору.

Економічна і політична влада у приєднаному регіоні належала переважно багатому угорському дворянству. Після інкорпорації Трансільванії своїх прав були позбавлені представники східнороманської народності – волохи, чисельність яких в регіоні зростає за рахунок міграцій з Волоського та Молдовського князівств. Станом на початок XVIII ст. волохи становили вже більшу частину населення Трансільванії. Єдиною соціальною і, до певної міри, політичною структурою, що об'єднувала волохів Трансільванії і Угорщини (передусім Банату), була православна церква. Однак, на відміну від католицької церкви, її офіційно трактували лише «терпимою». На початку XVIII ст. уперше були висунуті волоські вимоги, що стосувалися надання права займати державні посади, відкривати власні національні школи. Втім, у 1744 р. Державні збори Трансільванії відкинули усі ці петиції⁵.

За час правління Карла VI (1711–1740) головна увага імператорського двору була зосереджена на боротьбі за іспанський престол і вирішенні проблеми юридичного наслідування габсбурзьких земель⁶. Габсбурги вважали як дві гілки однієї родини: одна поширювала свою владу над Іспанією та її американськими колоніями, інша – над Священною Римською Імперією. Заінтересовані держави чекали смерті бездітного короля Іспанії Карла II Зачарованого – останнього представника старшої лінії іспанських Габсбургів. Причому ці розмови, зважаючи на хворобливість правителя Іспанії, тривали не один рік поспіль. У 1700 р. припинила своє існування іспанська гілка Габсбургів, що спонукало австрійських правителів втрутитися у війну за іспанську спадщину⁷.

Займаючись питанням успадкування вакантного іспанського престолу, Габсбурги зайшли у суперечність з династією французьких Бурбонів. По суті, у той час відбувалося протистояння двох ідей: ідеї рівноваги та ідеї гегемонії (приєднавши іспанські землі, чи то Франція, чи Австрія, могли претендувати на гегемонію в Європі). План австрійських Габсбургів полягав у тому, щоби юридично знову утвердити дві лінії – австрійську на чолі зі старшим сином імператора Леопольда I та іспанську – на чолі з його молодшим братом⁸.

Після смерті Карла II у 1700 р. на його «спадщину» – крім власне Іспанії, це також землі в Італії, Південних Нідерландах, Північній та Південній Америці, Африці – претендували Франція та Австрія. У результаті міжнародних інтриг французької дипломатії, перед смертю Карл II заповів свої володіння французькому претендентові, – але не синові Людовіка XIV, а його другому онукові Філіпу Анжуйському, до того ж за умови, що іспанська та французька корони ніколи не з'єднаються в одних руках. Та як тільки його внук Філіп V посів іспанський престол, Людовік XIV став управляти від його імені Іспанією. Тодішня традиція приписує французькому королеві знамениту фразу: «Піренеїв більше немає» (*«Il n'y a plus de Pyrénées»*)⁹. Аби підірвати франко-іспанське зближення, Англія ініціювала створення «Великого Гаазького альянсу», до якого крім Англії увійшли Голландія, Священна Римська Імперія та декілька дрібних держав. Вільгельм III Оранський мотивував антифранцузькі дії захистом «системи європейської безпеки»¹⁰. Коли Франція відмовилася, Англія та Голландія підтримали претензії імператора Леопольда I Габсбурга на іспанський престол. У результаті розпочалась війна за «іспанську спадщину» (1701–1714 рр.), події якої розгортались в Італії, Іспанії Нідерландах та у прикордонних з ними районах Німеччини і Франції.

Представник австрійської лінії правлячої династії Карл VI, як і його іспанський родич, не залишив після себе спадкоємців чоловічої статі. Історія демонструвала, що як тільки в тій чи іншій країні вимирає правляча династія, ця подія слугувала сигналом для великих держав Європи пред'явити «юридично обґрунтовані претензії» щодо перерозподілу володінь. Проте питання такого характеру вирішувалися не в суперечці юристів, а на полях битв. Юридична складова слугувала не більше, ніж звичайним приводом до воєнних дій. Очевидно, мав рацію Євгеній Савойський, котрий скептично звернув увагу імператора Карла VI (і мав у тому рацію), що гарантією дотримання будь-яких домовленостей щодо престолонаслідування можуть бути тільки «міцна фінансова система й армія»¹¹.

Намагаючись запобігти ситуації, яка спіткала Іспанію, австрійський імператор ініціював підписання 12 вересня 1703 р. Договору про взаємне успадкування (*«Pactum mutuae cessionis et successions»*), покликаною врегулювати питання престолонаслідування в Австрії. Головним задумом цього документа виступало збереження єдності *Casa de Austria*. В майбутньому у відносинах успадкування між двома гілками династії (австрійської та іспанської) мало діяти право первородства, коли при згасанні чоловічої лінії однієї з гілок, право успадкування переходило до іншої. Якщо серед двох гілок не було спадкоємців чоловічої статі, то всі володіння переходили до старшої дочки останнього чоловіка-Габсбурга. Цей сімейний договір до 1713 р. залишався таємним, склавши згодом основу «Прагматичної санкції»¹².

Варто відзначити, що подібний крок мав вагомий юридичний наслідок для функціонування Габсбурзької імперії, хоч для багатьох європейських правителів з юридичної точки зору трактувався звичайною декларацією¹³. У престолонаслідуванні більшості країн Священної Римської Імперії упродовж Середньовіччя і раннього Нового часу діяв так званий Салічний закон, укладений ще на початку VI ст. германським племенем франків. Згідно з нормами цього закону жінки не мали права успадковувати землю, а відтак не могли претендувати і на трон.

Імператор Карл V до кінця свого життя сподівався на народження сина, однак, припускаючи, що цього може і не трапитися, вдався до заміни закону про престолонаслідування на користь однієї зі своїх доньок. У монаршій сім'ї народжувалися одні лишень дівчата, а син Леопольд, котрий народився 1716 р., прожив тільки шість місяців і помер від невідомої хвороби. Коли ж у Карла VI і його дружини Єлизавети Кристини Брауншвейгської 13 травня 1717 р. народилася майбутня імператриця Марія Терезія, батько розчаровано промовив: «Це лишень дівчинка...»¹⁴.

У жодному з документів корони, як і в договорах з неавстрійськими територіями, не йшлося про можливість успадкування престолу жінкою. У випадку, якщо б Карл VI помер і не залишив спадкоємця чоловічої статі, то складові частини імперії могли заявити про свій вихід. Зважаючи на це, у 1710 р. імператор ініціював перемовини між короною і землями про новий принцип престолонаслідування. За результатами переговорів, у 1713 р. Карл VI проголосив «Прагматичну санкцію» (*Pragmatische Sanktion*) – правову хартію Габсбурзької імперії і запровадив спадкоємство по жіночій лінії. Цей документ фактично підтвердив положення Сатмарського миру 1711 р. і залишався основним правовим актом, що визначив взаємовідносини правлячої династії з її володіннями та зберігав юридичну силу аж до розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 році¹⁵.

Право престолонаслідування за «Прагматичною санкцією» визначалося на основі старшинства, тобто встановлювався принцип спадкоємства трону по прямій лінії. Положення «Прагматичної санкції» передбачали неподільність земель Габсбургів у широкому розумінні того слова – в межах Священної Римської імперії («*indivisibiliter ac inseparabiliter*»). Підписанти документа зобов'язувалися зберігати єдиними і цілісними землі корони, передусім австрійські, чеські й угорські, незалежно від того, хто перебуватиме на троні – чоловік чи жінка¹⁶. Принцип неподільності земель імперії вимагав реформи у напрямі централізації. Колегіальні органи влади, на зразок Таємної канцелярії чи Надвірної канцелярії, діяли дуже повільно і не надто ефективно.

Для юридичного підсилення «Прагматичної санкції» Карл VI ініціював її ратифікацію провінційними сеймами. Першим ландтагом, який 1712 р. визнав цей документ, був хорватський ландтаг. Ця позиція хорватської аристократії пояснювалася побоюваннями угорського зазіхання на їхні землі, тому в Австрії хорвати вбачали можливість захисту від своїх безпосередніх сусідів. У 1720–1721 рр. «Прагматичну санкцію» прийняли земельні стани більшості неугорських земель (наприклад, Богемії), 1723 р. – Угорщини, 1724 р. – Бельгії.

Успіхом для Карла VI в його імперській політиці можна вважати визнання у 1732 р. «Прагматичної санкції» рейхстагом, хоч курфюрсти Баварії, Пфальцу і Саксонії виступили проти. Позиція Баварії пояснюється тим, що тамтешній курфюрст Карл Альберт був одружений на дочці Йосифа I Габсбурга – старшого брата Карла VI, і вважав, що його дружина має більше прав на «австрійську спадщину»¹⁷. Тирольський земельний сейм також прийняв Прагматичну санкцію з певним зволіканням. Підтвердження угорським станово-представницьким органом документа затягнулося через бажання місцевої аристократії урочисто підтвердити «права, свободи і привілеї, імунітети, прерогативи і визначені звичаї». Однак ухвалення «Прагматичної санкції» угорським станово-представницьким органом відіграло важливу роль у майбутньому, слугуючи аргументом на користь того, що угорці добровільно погодилися на союз з Віднем. На думку А. Дж. Тейлора, «Прагматична санкція» таким чином містила в собі фундаментальну суперечність: для Габсбургів – це була правова основа єдності їхньої імперії, а для угорців – визнання привілеїв й окремішнього існування, а отже, і роз'єднання імперії¹⁸.

Значно проблемнішим стало прийняття «Прагматичної санкції» європейськими державами (зокрема, німецькими), які були зацікавлені в децентралізації Габсбурзької імперії. Фактично після 1713 р. зовнішня політика Карла VI характеризувалася намаганням добитися міжнародного визнання цього документа. З одними довелось домовлятися за рахунок певних поступок, з іншими взагалі не вдалося порозумітися. Так, влада Пруссії вважала «Прагматичну санкцію» всього-на-всього «клаптиком паперу»¹⁹.

Ухвалення «Прагматичної санкції» збіглося із завершенням війни за «іспанську спадщину» й укладення Утрехтського миру 1713 р., який підсумовував перебіг воєнних дій²⁰. Престол у Мадриді посів представник династії Бурбонів, герцог Анжуйський, Філіп V, котрий відмовився включити у майбутньому Іспанію до своїх династичних володінь. Австрійський імператор Карл VI залишився невдоволеним перебігом переговорів і планом територіальних надбань на користь Габсбургів, відкликавши своїх дипломатів з Утрехта. У 1714 р. він уклав з Францією окремішній – т.зв. Раштатський мирний договір, за яким визнавав французькими території, закріплені Вестфальським, Німвегенським і Рісвікським мирними договорами. Натомість Франція погоджувалась звільнити німецькі міста на правому березі Рейну і зруйнувати прирейнські фортеці. В Італії Карл VI зберіг за собою Сардинію, Іспанські Нідерланди, Міланське герцогство, Неаполітанське Королівство, Мантую і частину Тоскани.

Однак ці надбання не стали постійними: у 1735 р. Карл VI вимушено відмовився від прав на Лотарингію на користь Франції, а Неаполітанського королівства – на користь іспанських Бурбонів. Відень був не проти обміняти Бельгію на Баварію, яка дісталася династії Віттельсбахів, однак інші великі держави такому обмінові противилися. Річ у тім, що оборона Бельгії, як зрештою Неаполя із Сардинією, була витратною для імперії, приносячи більше збитків, ніж прибутків. Водночас у 1716–1718 рр. Австрія поширила свою юрисдикцію на Банат, частину Сербії з Белградом, частину Боснії²¹. Фактично за декілька десятиліть австрійська держава перетворилася на велику європейську імперію, володіння якої простягалися від Бельгії й Сілезії на півночі, до Боснії й Італії на півдні. Частина австрійських (німецькомовних) земель у межах монархії Габсбургів стала ще меншою, а потреба централізації державного управління перетворилася на невідкладну. Таким чином, завдяки війнам початку XVIII ст. було повністю завершено перетворення Австрії на велику державу; невелика пізньосередньовічна країна перетворилася на велику багатонаціональну імперію, до думки якої прислухалися у Європі.

У 1733 р. після смерті короля Августа II розпочалася війна за т.зв. «польську спадщину», втягнувши у протистояння великі європейські держави. Франція підтримувала, як претендента на престол, Станіслава Лещинського, натомість Росія й Австрія – Августа III (був одружений з представницею Габсбургів). Польські

справи виявилися радше ширмою, за якою Париж і Відень продовжували з'ясовувати стосунки і визначати долі окремих європейських територій. Однак варто зазначити, що ця війна фактично виключила Польщу з активної європейської політики. У результаті мирного договору австрійська влада відмовилася від Неаполя і Сицилії, які передавалися бічній лінії іспанських Бурбонів, а натомість отримувала Парму, П'яченцу і деякі інші землі в Ломбардії²². По суті, позиції Габсбургів на Апеннінському півострові в першій третині XVIII ст. були достатньо слабкими, оскільки їх намагалися підірвати французькі Бурбони. Зрештою, через десять років – у 1748 р., Австрія втратила території, набуті в результаті мирного договору після війни за «польську спадщину»²³.

У лютому 1736 р. було укладено шлюб доньки Карла VI Марії Терезії і Франца Стефана – герцога Лотаринзького (племінника французького короля Людовіка XV). Перед весіллям молодята пообіцяли, що не претендуватимуть на престол, якщо в імператора все-таки народиться син. Вони також зобов'язалися відмовитися від політичної спадщини, якщо в їхньому шлюбі не народиться син, але спадкоємець чоловічої статі з'явиться на світ в сім'ї Марії Анни – молодшої сестри Марії Терезії. Окремо сторони домовилися, що Франц Стефан не отримає жодних прав успадкування земель династії Габсбургів²⁴.

Одночасно зі спробами вирішити питання внутрішньої централізації, на період правління Карла VI припадають перші зусилля Австрії у напрямі зовнішньої колонізації. Зокрема відбулися спроби активізувати діяльність створеної 1725 р. торговельної компанії в Остенде (нині місто в Бельгії), заснувати факторії на східному узбережжі Індії (Садатпатнам 1719 р.), в гирлі річки Ганг. Індійські опорні пункти проіснували до середини XVIII століття²⁵. Ця торговельна компанія володіла монопольним правом вести торгівлю в Ост- та Вест-Індії, на Африканському узбережжі, укладати договори, набувати нові території в Бенгалії, де закладалися австрійські факторії. Роль центрів левантійської торгівлі відводилося Трієсту і Рієці (тодішній порт Фіуме). Ці порти також планувалося перетворити на місця дислокації військово-морського флоту імперії. Утім, діяльність торговельної компанії в Остенде виглядала ефемерною, до того ж, за два роки під зовнішнім тиском Відень був змушений згорнути її роботу²⁶. Планам Карла VI завадили енергійні дії таких морських держав, як Англія, Нідерланди та Венеція, позиції яких у вказаних регіонах світу утверджувалися не один рік.

Невдачі габсбурзького імператорського двору у змаганнях у сфері колоніальної політики, на нашу думку, зумовлювалися нестачею фінансів на дорогі експедиції та слабкістю державної системи Австрії. Адміністративно-територіальний поділ володінь Габсбургів здійснювався без урахування національних інтересів народів, які у той чи інший час втратили державну незалежність. Водночас офіційний Відень довгий час був не в стані уніфікувати право окремих провінцій в єдину систему, по суті нівелюючи тим самим засадниче положення «*iustitia fundamentum regnorum*»²⁷ («Правосуддя – основа держави»). Приєднання низки територій з різними історичними, культурними і державницькими традиціями призвело до формування складної державно-правової ситуації в монархії.

Процес підпорядкування захоплених Габсбургами земель розтягнувся на декілька століть. Найвищою посадовою особою в Австрії був монарх із династії Габсбургів, який володів титулом імператора Священної Римської імперії німецької нації. Крім того, варто зазначити, що глава дому австрійських Габсбургів виступав у декількох іпостасях: він був ерцгерцогом спадкових земель Австрії (Нижня, Верхня, Передня Австрія, Тіроль, Штірія, Карінтія), правителем нідерландських володінь (Бельгії), виборним королем Чехії та Угорщини (обирався станами цих країн). Фактично до XVI ст. окремі землі і країни, що входили до складу володінь Габсбургів, об'єднувалися лише навколо монаршої особи. Це відображалося в офіційному титулі імператора: «Римський імператор, розширювач імперії, король і курфюрст чеський, апостольський король угорський, крайнський і сілезький, маркграф моравський і лужицький, граф тірольський, горицький та істрійський»²⁸.

Найвищою державною інституцією в державі з XVI ст. після монарха виступала Таємна рада (*Geheimrat*), яка складалася із шести осіб, котрі дораджували монархові. Саме Таємна рада перебувала на офіційній вершині всієї адміністративної системи імперії Габсбургів. Крім того, ще імператор Фердинанд прагнув відродити Імперську придворну раду, як вищий судовий орган під своїм безпосереднім контролем. Найвищою юридичною установою виступала Придворна рада (*Hofrat*), діяльність якої через спротив Угорщини обмежувалася винятково спадковими землями. Питаннями Священної Римської імперії відала Райхсканцелярія; австрійські землі перебували у компетенції Гофканцелярії, а Угорщина, Чехія, Трансільванія (з 1693 р.) та італійські землі (з 1713 р.) мали власні регіональні канцелярії²⁹. Починаючи з 1620 р. в системі органів габсбурзької монархії існувала Надвірна канцелярія (*Hofkanzlei*). До її компетенції належали окремі питання зі сфери координування правосуддя, а також окремі аспекти закордонної політики.

Особливу роль в централізації імперії відігравала Придворна військова рада (*Hofkriegsrat*), створена ще 1556 р. з метою організувати відсіч турецької експансії. Військові справи вимагали найретельнішої централізації, тож немає нічого дивного, що саме в цій сфері державного управління австрійський імператорський двір досяг найбільших успіхів. При Придворній військовій раді у 1711 р. імператор Йосиф I наказав започаткувати архів «дуже важливих документів» з військової історії. З часом архів став акумулювати документи юридичного характеру, на зразок визнання спадщини, а також картографічний матеріал³⁰.

Менш централізованим було господарство імперії. За фінансові питання відповідала Надвірна палата (*Hofkammer*), однак її функції не були достатньо чіткими³¹. У 1680 р. з посади президента Надвірної палати звільнено графа Георга Людвіга Цінцендорфа, причиною чого була неналежна робота на займаній посаді. Після цього для установи створили новий регламент, однак зрушення відбулися з 1703 р., коли її очолив граф Гундакар фон Штархемберг.

Децентралізація могла загрожувати існуванню імперії Габсбургів, адже кожна територія прагнула зберегти власну незалежність, права станово-представницьких інституцій і привілеї своїх аристократичних верств. Угорщина, Трансильванія, Хорватія, Бельгія та італійські володіння, в яких влада частково зосереджувалася в руках станових ландтагів, володіли обмеженою автономією і намагалися впливати на політику Відня, відштовхуючись від своїх інтересів. Ідея неподільного союзу всіх земель монархії Габсбургів, хоч і не відразу, однак посилила думку про австрійську єдність (*oesterreichische Gesamtstaatsidee*). Складовими цієї ідеї з другої половини XVII ст. стали абсолютизм та державна централізація, які реалізовувалися упродовж всього наступного століття. Поняття «батьківщина» стало вживатися не лише стосовно таких провінцій, як Нижня та Верхня Австрія, Тіроль, а й Австрії загалом. Жителі Тіролю чи Каринтії все більше послуговувалися самоназвою «австрієць»¹.

Імператорський двір намагався долати спротив регіонів, причому відбувалося це все по-різному: в одних випадках – завдяки поступкам, в інших випадках – вдаючись до силових методів впливу². Найперше силові методи Відень застосував до Чехії – важливої території для монархії, адже вона платила найбільше податків у казну і відправляла найбільшу кількість вояків до імператорської армії. Зміни в управлінні Чехією відбулися під час Тридцятилітньої війни, коли ця країна піддавалася спустошенню, що спричинило зменшення кількості місцевого населення. Національний склад чеської аристократії змінився – в ньому почали домінувати приїжджі німці. Селяни були прикріплені до землі і позбавлені права подавати скарги імператору. Школа перейшла під контроль єзуїтів³. Конституційне право, запроваджене в Чехії 1627 р., а через рік в Моравії, набрало форми крайового статуту. Ці правові зміни поклали край королівським виборам, забезпечивши спадкоємство чоловікам з лінії Габсбургів. Найвищу посаду в Чехії – бургграфу Карлштайна – було скасовано, а в станово-представницьких органах перевагу отримали католицькі священники. Із 30 королівських міст, які надсилали своїх делегатів до органу станового представництва, залишилося лише чотири. Законодавчу ініціативу передано королю, а чиновники мали присягати лише йому, а не станам, як колись. Німецьку мову прирівняли до чеської в усіх державних установах, започаткувавши процес онімечення чеського суспільства.

У 1723 р. Карл VI коронувався як чеський король у Празі. Це, безумовно, був важливий крок на шляху правового зміцнення державної єдності. Проте тридцять років правління цього імператора відзначалися стагнацією у більшості галузей суспільного життя. Попри благородні наміри, практичні кроки імператора не приносили бажаних результатів. Можемо констатувати, що за час його правління Австрія і Священна Римська імперія суттєво внутрішньо ослабли. Його донька, майбутня імператриця Марія Терезія, коментуючи той спадок, що отримала від батька, констатувала: «Виявилось, що в мене немає ні грошей, ні солдатів, ні радників»⁴.

Останнім етапом становлення Габсбурзької монархії було відвоювання Угорщини у турків. Політичний лад Угорського королівства не давав Габсбургам легальних можливостей для утвердження сильної монархічної влади⁵. Там діяла станова конституція королівства, згідно з якою король поділяв законодавчу владу з Державними зборами. Угорщина залишалася виборною монархією, а сейм, що складався з двох палат, володів усіма тими прерогативами, які втратили інші провінції⁶. Цей державний орган затверджував підписані монархом договори, що стосувалися Угорщини, пожиттєво обирав голову місцевої адміністрації – палатина (щоправда, винятково із кандидатур, запропонованих монархом)⁷.

Палатин (*Palatin*) був вищою після короля державною посадою Угорського королівства (формально аж до середини XIX ст.) й інколи іменувався віце-королем. Його обирали на Сеймі Угорського королівства з-поміж авторитетних аристократів. Палатин суміщав функції прем'єр-міністра і верховного судді Королівства. Габсбурги намагалися обмежити повноваження палатина, а іноді, як за Леопольда I чи Карла VI, ця посада залишалася вакантною⁸.

Габсбурги керували Угорщиною як королі, обрані угорськими станами. Згідно з актом *Diploma Leopoldina* 1691 р. князівський титул перейшов до Габсбургів і став спадковим. Документ в основному зберіг існуючу національно-релігійну багатоманітність. Характерно, що австрійці не посягали на основи місцевої автономії. Продовжував діяти трансильванський уряд – *gubernium*, який складався з президента (губернатора), юридичні повноваження якого нагадували компетенції колишнього воєводи) та 12 радників, які представляли різні національні і релігійні громади. Загалом, повноваження трансильванської влади залишалися достатньо широкими; до того ж, було створено окрему канцелярію і скарбницю. Територію південно-східної Угорщини під назвою Банат перетворили на окремий район. Крім того, Відень сприяв укладенню унії місцевої православної церкви з католицькою.

Таким чином, до XVII ст. австрійський правлячий дім досяг незначних успіхів у державному будівництві: політична єдність розрізнених земель залишалася хиткою, а спроби централізації впиралися у спротив станів окремих земель (Чехія, Угорщина). Династичне правління Габсбургів у кожній окремо взятій провінції базувалося на відмінній адміністративно-правовій основі, а складові імперії об'єднувалися на основі персональних уній. Під час Тридцятирічної війни населення Габсбурзької імперії зазнало величезних втрат. Соціально-політична ситуація в Габсбурзькій імперії вимагала формування централізованої державної влади, яка б здатна була утримати лідерські позиції у тогочасній Європі.

¹ Цьолнер Е. Історія Австрії / Е. Цьолнер ; пер. з нім. – Л.: Літопис, 2001. – С. 265.

² Веджсвуд С. Тридцятилітня війна / С. Веджсвуд ; пер. с англ. – М.: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2012. – С. 33.

- ³ *Grodziski S.* Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. – S. 140.
- ⁴ *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – К.: Кри-тика, 2004. – С. 108.
- ⁵ *Roman E.* Austria-Hungary and the Successor States: A References Guide from the Renaissance to the Present. – New York: InfoBase Publishing, 2003. – P. 574.
- ⁶ *Aelschker E.* Maria Theresia im Erbfolgekriege. – Wien: Alfred Hödler, 1879. – S. 12.
- ⁷ *Grodziski S.* Habsburgowie. Dzieje dynastii... – S. 144.
- ⁸ *Воцелка К.* История Австрии. – Москва: Весь Мир, 2007. – С. 183.
- ⁹ *Grodziski S.* Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. – S. 141.
- ¹⁰ *Grand Alliance, 1701 // English Historical Documents, 1660–1714.* Edited by A. Browning and M. A. D. Litt. – London; New York: Routledge, 2006. – P. 858.
- ¹¹ *Grodziski S.* Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. – S. 144.
- ¹² *Шмидт Г.* Иосиф I (1705–1711) / Г. Шмидт // Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия) ; пер. с нем. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – С. 235.
- ¹³ *Grodziski S.* Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. – S. 144.
- ¹⁴ *Ермановская А.* Загадки истории Империи Габсбургов / А. Ермановская. – Х.: Фолио, 2017. – С. 165.
- ¹⁵ *Кульчицький В.* Історія держави і права України / В. Кульчицький, Б. Тищик. – К.: ІнЮре, 2007. – С. 234.
- ¹⁶ *Huber A.* Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. – Prag; Wien: F. Temp-sky; Leipzig: G. Freytag, 1895. – S. 134.
- ¹⁷ *Ермановская А.* Загадки истории Империи Габсбургов / А. Ермановская. – Х.: Фолио, 2017. – С. 166.
- ¹⁸ *Тейлор А. Дж.* Габсбурзька монархія 1809–1918. Пер. з англ. – Л.: ВНТЛ–Класика, 2002. – С. 16–17.
- ¹⁹ *Пристеп Е.* Краткая история Австрии... – С. 220.
- ²⁰ *Treaty of Utrecht, 1713 // English Historical Documents, 1660–1714...* – P. 869.
- ²¹ Австрійська монархія Габсбургів // Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посіб. / за ред. З. А. Баран. – К.: Знання, 2015. – С. 313.
- ²² *Kęder W.* Wojna sukcesyjna Polska 1733–1735 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://opoka.org.pl/biblioteka/I/IN/1733-35.html> [14.11.2017].
- ²³ *Grodziski S.* Habsburgowie. Dzieje dynastii. Wydanie drugie poszerzone. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2013. – S. 147.
- ²⁴ *Ермановская А.* Загадки истории Империи Габсбургов / А. Ермановская. – Х.: Фолио, 2017. – С. 169.
- ²⁵ *Цьолнер Е.* Історія Австрії / Е. Цьолнер ; пер. з нім. – Л.: Літопис, 2001. – С. 279.
- ²⁶ *Wereszycki H.* Historia Austrii... – S. 114.
- ²⁷ *Godlewski W.* Austriackie prawo procesowe cywilne. Podręcznik systematyczny dla nauki i praktyki / Włodzimierz Godlew-ski. – Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1900. – S. 2.
- ²⁸ *Pelesz J.* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf Gegenwart. – Wien, 1880. – T. 2. – S. 42.
- ²⁹ Австрійська монархія Габсбургів // Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посіб. / за ред. З. А. Баран. – К.: Знання, 2015. – С. 314.
- ³⁰ *The Hofkriegskanzleiarchiv* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oesta.gv.at/site/6155/default.aspx> [30.01.2017].
- ³¹ *Huber A.* Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. – Prag; Wien: F. Temp-sky; Leipzig: G. Freytag, 1895. – S. 155.
- ³² *Huber A.* Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. – Prag; Wien: F. Temp-sky; Leipzig: G. Freytag, 1895. – S. 115–116.
- ³³ *Веджвуд С.* Тридцатилетня війна / С. Веджвуд ; пер. с англ. – М.: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2012. – С. 150.
- ³⁴ *Шмидт Г.* Иосиф I (1705–1711) / Г. Шмидт // Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры (Священная Римская империя, Австрия, Германия) ; пер. с нем. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – С. 257.
- ³⁵ Австрійська монархія Габсбургів // Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посіб. / за ред. З. А. Баран. – К.: Знання, 2015. – С. 315.
- ³⁶ *Huber A.* Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. – Prag; Wien: F. Temp-sky; Leipzig: G. Freytag, 1895. – S. 170.
- ³⁷ *Pálffy G.* The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century. Boulder: Center of Hungarian Studies and Publications, 2009. – P. 164.
- ³⁸ *Srbik H.* Der Staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia. – Wien: Braumüller, 1907. – S. 158.

Резюме

Пиртко М. С. Характерні риси розвитку австрійської державності (XVII–XVIII ст.).

У статті проаналізовано характерні риси розвитку австрійської державності (XVII–XVIII ст.). Зазначено особливості розвитку централізованої австрійської держави у досліджуваний період. Автор акцентує увагу на тому, що у XVII–XVIII ст. австрійська влада досягла значних успіхів у державному будівництві.

Ключові слова: державність, державний лад, децентралізація, юрисдикція, Габсбурзька монархія.

Резюме

Пиртко М. С. Характерные черты развития австрийской государственности (XVII–XVIII вв.).

В статье проанализированы характерные черты развития австрийской государственности (XVII–XVIII вв.). Показаны особенности развития централизованной австрийского государства в исследуемый период. Автор акцентирует внимание на том, что в XVII–XVIII вв. австрийская власть достигла значительных успехов в государственном строительстве.

Ключевые слова: государственность, государственный строй, децентрализация, юрисдикция, Габсбургская монархия.

Summary

Pyrtko M. Characteristic features of the development of the Austrian statehood (XVII–XVIII centuries).

The article analyzes characteristic features of the development of the Austrian state (XVII–XVIII). The peculiarities of the development of a centralized Austrian state during the study period. The author focuses on the fact that the XVII–XVIII century the Austrian government has made considerable progress in nation building.

Key words: statehood, state system, decentralization, jurisdiction, Habsburg monarchy.

УДК 340.1

І. Д. ТКАЧУК

*Іванна Дмитрівна Ткачук, науковий співробітник
Національної академії внутрішніх справ, здобувач
Національної академії внутрішніх справ*

СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЛІГІЇ ТА ПРАВА ЯК ФОРМ РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

В усі часи релігія посідала чільне місце у житті людства. Будучи своєрідною світоглядною системою, що включає суспільно-моральні установки, релігія впливає на свідомість людини, її життєві цілі та поведінку в соціумі. З цього приводу німецький філософ Гегель зазначав, що «в самому понятті релігії закладене те, що вона є не просто знанням про бога, про його якості, наше відношення і відношення світу до нього, а також нетлінності нашої душі, вона не є просто історичне чи розсудливе знання, в ній зацікавлене серце, вона має вплив на наші почуття та на визначення нашої волі, завдяки їй наші обов'язки і закони набувають великої сили, будучи представлені нам як закони бога...»¹. Тому, окрім світоглядної, комунікативної, компенсаційної, легітимуючої та консолідууючої (інтеграційної), релігія також може виконувати регулятивну функцію, а отже, їй не чуже співіснування з правом.

Серед зарубіжних та вітчизняних науковців, які досліджували споріднену чи опосередковано пов'язану тематику, слід назвати В. А. Бачиніна, Р. А. Папаяна, Д. О. Вовка, С. П. Рабіновича, І. М. Луцького, Б. Ф. Чміля, Д. В. Лук'янова та ін. Заслужують на увагу дисертаційні дослідження Н. С. Черник, М. М. Косьмія, Т. М. Федоренко тощо.

До релігійно-ціннісної проблематики зверталися сучасні філософи та релігієзнавці: А. М. Колодний, В. Є. Єленський, Л. О. Филипович, О. Н. Саган, П. Л. Яроцький, А. В. Арістова, В. І. Лубський, А. О. Баумейстер, Б. О. Лобовик та ін.

Існує думка, що на стадії першовиникнення права значний (можливо, найбільший) його обсяг становлять насамперед релігійні норми. Перенесені у чинне право шляхом санкціонування, вони стають офіційними, одержують захист з боку державної влади². Зокрема, Лейбніц і Фюстель де Куланж, проводячи паралель між юриспруденцією і богослов'ям, стверджували, що право народилося навіть не з ідеї справедливості, а просто з релігії³.

Як історично первісний суспільний регулятор релігія своїм авторитетом закріплює певні масштаби дозволеної або небажаної для суспільства поведінки, надаючи їм характеру належного. На цей момент звернув увагу ще Ш. Л. Монтеск'є, вказуючи, що оскільки певні відносини вважалися «нечистими» чи забороненими і одночасно були потрібні (йдеться про шлюбні стосунки), доводилося звертатися до релігії, щоб в одних випадках їх узаконити, а в інших — заперечити. На думку Я. М. Магазинера, уся маса належної (у тому числі правової з сучасної точки зору) поведінки у первісних державах мала релігійне забарвлення. Спираючись на божественну легітимацію, Біблія, Коран, Тора, Авеста, інші сакральні тексти встановлюють основи регулювання особистих, майнових та інших відносин усередині соціуму. Вже після утворення держави і системи позитивного права остання тривалий час поповнюється нормативними конструкціями, що визріли у надрах рабинського права в іудаїзмі, канонічного або церковного права у християнстві. Ці норми разом з «правовими» блоками у сакральних текстах у літературі одержали назву «релігійне право»⁴.

Як і право, релігія є важливим соціальним регулятором поведінки не лише окремих особистостей, а й широких народних мас, спрможних визначати вектор розвитку подій як в тому або іншому регіоні держави, так і на всій його території. Право присутнє в найбільш значущих сферах суспільного регулювання. Водночас релігія пронизує весь спектр людських відносин та знаходить своє відображення в праві⁵. Юридичні закони фіксують тільки зовнішню сторону поведінки, однак вони не можуть регулювати помисли, допомогти в індивідуальному стражданню, надії, покаяння – усе те, що передбачає релігійні почуття, що пов'язане з внутрішнім світом людини⁶. Ми погоджуємося з думкою Д. Вовка про те, що відсутність у суспільстві релігійного або еквівалентного регулювання зазвичай призводить до релятивізації регулювання морального і правового та девальвації суспільних цінностей. Автор наводить вдалий приклад, де це яскраво виражено, а